

# KNJIŽEVNO OBLIKOVANJE GOSPODARSKIH PROBLEMA U ROMANU *TIJESNA ZEMLJA* MATE BALOTE

---

SANJA FRANKOVIĆ

Trinity College Dublin  
School of Languages, Literatures and Cultural Studies  
Department of Russian and Slavonic Studies  
Dublin 2, Ireland  
[sanja.frankovic@gmail.com](mailto:sanja.frankovic@gmail.com)

UDK: 821.163.42-31.09 Balota, M.  
Izvorni znanstveni članak  
Primljen: 9. 9. 2017.  
Prihvaćen za tisak: 27. 11. 2018.

Gospodarski problemi Balotina romana *Tijesna zemlja* sastavni su dio života u piščevu rodnom selu u posljednjim desetljećima 19. stoljeća, kada naturalna razmjena ustupa mjesto novčanom gospodarstvu. Motivi zemlje, vinove loze i maslina nisu samo simboli preživljavanja nego i trajnosti obiteljskih naraštaja. Pojedinač odrastao u tradiciji poistovjećuje svoj bitak s radom na zemlji – škrotoj, ali jedinoj sigurnoj imovini. Međutim, zemlja sa zasnivanjem novih obitelji postaje sve manja, stoga se zemljoradnja dopunjava drugim, u očima seljana manje uglednim poslovima: lončarstvom, pomorstvom i trgovinom. Polazeći od stava da roman nije prozna ilustracija piščevih znanstvenih ideja, nego umjetnički tekst, rad razmatra pripovjedne tehnike u književnome oblikovanju gospodarskih problema: liriziran *pripovijedani monolog odraslih likova* o svojim planovima preživljavanja ili obogaćivanja; *pripovjedačevu psihonaraciju s dječjim fokalizatorom* o pučkim vjerovanjima i seljačkome načinu rada i života; *kontrastivnu karakterizaciju likova* kao primjer suprotna stava prema radu i stjecanju bogatstva; *pripovjedačeve komentare* o povijesti rakljanskih doseljenika i o negativnim utjecajima novca na individualnu i seosku kolektivnu etiku; *opise* prirode kao izvora života te *dijaloge* kao pokazatelje međuljudskih odnosa i načina života.

## KLJUČNE RIJEČI:

Mate Balota, književna obilježja, pripovjedne tehnike, "seljački" roman

## UVOD – OCJENE *TIJESNE ZEMLJE* I GLAVNE TEZE ISTRAŽIVANJA

*Tijesna zemlja* izlazila je u *Glasu Istre* 1946., a potom je iste godine objavljena kao knjiga. Bila je popraćena sa samo dva prikaza (Tone Peruško, “Prvi roman južne Istre ‘Tijesna zemlja’ Mate Balote”, *Glas Istre*, 1946.; Matko Rojnić, “Mate Balota: ‘Tijesna zemlja’”, *Vjesnik*, 1947.). Razloge izostanka kritičke recepcije romana Ljubica Ivezić našla je u vremenu i mjestu njegova objavljivanja. Tiskala ga je Istarska nakladna zadruga u Rijeci, a njegova problematika izlazila je iz središnje teme narodnooslobodilačke borbe. Međutim, nije zapažen ni kada je utilitarnost zamijenjena interesom za psihološkim romanom. (Ivezić 1998: 117–118)

Tone Peruško (1983: 369) napisao je predgovor prvomu izdanju romana 1946. godine, naglasivši da sadržaj i pjesnička izražajnost njegova jezika tvore umjetnički uspjelo jedinstvo.<sup>1</sup> Međutim, poslije su zaredale ocjene koje mu umanjuju ili odriču literarna obilježja. U referatu “Mirkovićev Flacius-Vlačić”, izloženu na Susretima na dragom kamenu 1970. godine, Josip Bratulić (1998: 159) dotaknuo se i *Tijesne zemlje* kao *odlične ekonomsko-socijalne studije* o životu istarskoga sela, istaknuvši da je time umanjena njezina umjetnička vrijednost. Na istome je skupu Marin Franičević, inače posvećen Balotinu pjesništvu, spomenuo i njegov roman, u kojemu je prepoznao povijesnu i etnografsku građu autorove obitelji, njegova sela te drugih selâ južne Istre. Međutim, ocijenio ga je kao *naivnu pučko-didaktičnu prozu* pisanu “više racionalno nego spontano” (Franičević 1998: 36–37). U zborniku sa Susreta na dragom kamenu iz 1980. godine Josip Miličević napomenuo je da je *Tijesna zemlja* nastala iz Balotine želje da prikaže stvaran život istarskoga sela prije promjena koje je donio fašistički režim i koje su srušile njegovu idiličnu sliku zavičaja. Zaključio je da se ona “lakše može nazvati kronikom ili etnografskom monografijom Raklja nego romanom” (Miličević 1998: 196).

Suprotno prethodnim kritikama, Ljubica Ivezić vratila se na pozitivan osvrt Tone Peruška i u raspravi “Pokušaj valorizacije ‘Tijesne zemlje’ Mate Balote”, objavljenj u zborniku Susreta na dragom kamenu 1972. godine, stilskom i naratološkom raščlambom pobila Bratulićev (1998: 159) sud o tome romanu kao *odličnoj ekonom-*

<sup>1</sup> Ulomak iz Peruškova predgovora Balotinoj knjizi *Proza i poezija* (Rijeka, 1959.) navodimo prema izdanju *Tijesne zemlje* iz 1983.: “(...) Balota je ‘Tijesnu zemlju’ pisao *iznutra*. Ne kao seljačko dijete, koje je otišlo u grad pa sada piše o selu, već kao seljak koji je u grad skoknuo samo načas da nauči kako se piše roman o selu pa se zatim vratio i napisao knjigu. (...) Fabula i motivika čine organsko jedinstvo s jezikom, pa je taj Balotin jezik toliko pjesnički izražajan, umjetnički toliko značajan za cijelo djelo, koje je i u tom pogledu jedinstvena cjelina (...) da bi jedna dublja estetska analiza mogla sigurno dokazati, kako nijedan hrvatski književnik nije do sada uspio napisati takvim ‘seljačkim’ jezikom roman o selu (...)” (Peruško 1983: 369).

*sko-socijalnoj studiji* i Franičević (1998: 37) o *naivnoj pučko-didaktičnoj prozi*<sup>2</sup>. Podsjetila je da promjene koje u drugoj polovici 19. stoljeća robno-novčana privreda donosi selu pisac iznosi “kao seljak koji je sve teškoće i ljepote seoskog života i sam iskusio” (Ivezić 1998: 120). Međutim, upozorila je i da su zbog brojnih domaćih i stranih djela s temom raslojavanja sela kritičari mogli zaključiti da Balota ne nudi ništa novo. Tomu je suprotstavila vezu sugestivnih slika istarskoga seoskog života i krajolika u Balotinu pjesništvu i u *Tijesnoj zemlji*, što potvrđuje da je on “trajno bio inspiriran rodnom i duboko voljenom Istrom i u znanstvenom i u umjetničkom radu (...) i da prema tome *Tijesna zemlja* nije samo racionalna konstrukcija radi ilustracije znanstvenih sudova, već da su njegovi znanstveni sudovi proizvod (...) iskustva vlastite kože (...)” (Ivezić 1998: 120–121).

Razmatrajući sadržaj romana, Ivezić je istaknula prepletanje pjesničke i racionalne perspektive: “Balota kao umjetnik i svestrano zainteresirani znanstvenik, u oblikovanju likova, njihovih temperamenata i karaktera uzima u obzir teoriju sredine, geografske, etničke, socijalne i političke i križa sve te uzajamne utjecaje i odnose u strukturama svojih osjetnih likova općenito, kad govori o mentalitetu sela i, posebno, kad ostvaruje individualizirane ličnosti (...)” (Ivezić 1998: 122). Elementi kronike Raklja i južne Istre prepleću se s legendom o sv. Agniji, koja je spriječila mletačku krađu rakljanskih crkvenih zvona. S povijesnim je slojem povezana i svijest likova o pripadnosti hrvatskom narodu i slavenskom rodu. Nadalje, saznaje se da su seljani u problemima tražili i pomoć perojskoga pravoslavnoga (crnogorskoga) svećenika jer “u tu crkvu sličnu nekadašnjoj njihovoj narodnoj imaju više povjerenja nego u latinsku crkvu” (Ivezić 1998: 124–125). Pripadnost hrvatskom narodu potvrđuje i folklor, koji nadilazi dokumentarnu funkciju kao integralni dio seoskoga mentaliteta. U prikazu mentaliteta Rakljanaca Balota je dao i njegovu kritiku. To je stanovništvo poteklo od dinarskih doseljenika, kojima nije bio stran razbojnički život. Opasnost je ujedinila seljake, no s dolaskom robno-novčane privrede čovjekova *besida* gubi snagu. Slijed nevolja Gašpićevih (smrt djece, uginuće goveda, dugovi) završava smrću oca Marka (pripadnika drugoga od triju prikazanih naraštaja obitelji), koji se smrzne u povratku iz Vodnjana, gdje je tražio liječnikovu pomoć za sina. Ivezić je napomenula da je

<sup>2</sup> Naivna didaktičnost u romanu složenija je od onoga što je podrazumijevao Franičević (1998: 36), govoreći o autentičnu odražavanju seoskoga života. Iako se didaktičnost može shvatiti kao pripovjedačev pokušaj da uvijekveći rad težaka, pripremu hrane i dječje igre, dakle cijeli jedan svijet u odumiranju, uvođenje Tone kao dječjega fokalizatora otkriva pripovjedačevu čežnju za povratkom u djetinjstvo. Svoje je prve životne dojmove uspio sačuvati i u zreloj dobi, i to onakvima kakve ih je proizveo dječji diskurs. Dijete koje je sačuvao u sebi odrazio je u emotivnu kreiranju djedova lika, stoga ne možemo govoriti o racionalnome prepisivanju života.

optimistična završna slika, u kojoj mladi Tone i stari Martin Pudin sade mladice loze u Markovu vinogradu, u tome vremenu bila utopijska, no ona se odnosi na Balotino gledanje u budućnost, kada će obnova biti ostvarljiv cilj (Ivezić 1998: 126–128).

U svojoj je raspravi Ivezić tvrdila da je Balotin roman, suprotno Franičevićevoj tvrdnji, nastao umjetnički spontano i da su sva zbivanja našla odraz u subjektivnim promišljanjima likova, iskazanima slobodnim neupravnim govorom ili u dijalozima. Već na početku romana Rakljanci komentiraju svećenikovo novogodišnje izvješće o broju rođenih i umrlih župljana. Te se činjenice prepleću s lirskom slikom pogledavanja mladića i djevojaka na misi. Slike istarskoga krajolika također proizlaze iz perspektive seljaka, a ako ih iznosi pripovjedač, izraz je metaforičan (selo je *rasuto*, zemlja je *tijesna*, pojedini su rodovi *zgrabili* zemlju itd.). Prošlost Raklja pripovjedač povezuje s legendom o sv. Agniji, koja je spriječila Mlečane u krađi zvona s istoimene rakljanske crkvice. Ivezić je naglasila da se pripovjedač ne distancira od pučkih vjerovanja, nego emotivno pristaje uz njih: “Nije rekao: seljaci vjeruju da... seljaci kažu da..., već je pričao kao da i sam vjeruje kako žene čuju zvona iz dubine. (...)” (Ivezić 1998: 128–131). Unutarnji prikaz likova češći je od vanjskih reakcija, što je svojstveno tzv. kritičkim realistima 19. stoljeća. Unatoč suprotnim likovima, nema crno-bijele karakterizacije. Pripovjedač iskazuje razumijevanje za Marka i Martinu, koji zbog neimaštine krađu povrće bogatijih seljaka i koriste se njihovim pašnjacima, a s druge strane prikazuje rastrganost i dehumanizaciju Markova brata Ive. Autorica zaključuje da Balotini kompleksni likovi nisu modeli za piščevu ilustraciju vlastitih znanstvenih teza, nego “živi ljudi od krvi i mesa, koji nose u sebi (...) zajednički mentalitet uvjetovan kolektivnim nasljedstvom duše pradjedovske, formirane u određenim povijesnim i zemljopisnim prilikama (...)” (Ivezić 1998: 134–135).

Umjetničku razinu *Tijesne zemlje* istaknuo je i Nikola Ivanišin u zborniku *Susreta na dragom kamenu* iz 1988. godine. U pristupu njezinoj tematici nije vidio samo ekonomista Miju Mirkovića nego i pjesnika Matu Balotu, jer se u romanu prozno raščlanjuju lirske teme iz Balotine pjesničke zbirke *Dragi kamen* (1936.). Ivanišin je istaknuo njegove vrijednosti kao jednoga od prvih hrvatskih poratnih romana: “Smišljen pa oblikovan na tradiciji realističke klasike, prožet usto romantičnim revolucionarnim optimizmom, on je i sam po sebi i pri usporedbi s ondašnjim romanima kvalitetno dostignuće onodobne naše književnosti. (...) Mnoge vrijednosti ovog romana zasnovane su na autorovu temeljnom poznavanju sveukupne istarske životne problematike, a glavna muza pri njegovu koncipiranju i oblikovanju bila je potencijalno stvaralačka *čežnja* uvjetovana Balotinim prisilnim odsustvovanjem<sup>3</sup> iz zavičaja u razdoblju izme-

<sup>3</sup> Balota je *Tijesnu zemlju* pisao u emigraciji od 6. prosinca 1940. do 9. siječnja 1941. Obuhvatila je raz-

đu dvaju ratova, pa je takva *čežnja* (...) pobuđivala trajno prenapregnuta raspoloženja što su fantazijski kreativno mogla oplemenjivati (...) očito realistično ‘temeljno poznavanje’ (...) životne zbilje” (Ivanišin 1998: 137–138).

Boris Domagoj Biletić u knjizi *Istarski pisci i obzori. Regionalizam, identitet i hrvatska književnost Istre pod fašizmom* (2012.) smatra da je *Tijesna zemlja* “djelo koje ostaje neprijepornom književnopovijesnom činjenicom, no izrazom je i stilom nedorađeno te utoliko tek razmjerno uvjerljivo” (Biletić 2012: 147). Iako je opisuje kao toplu *storiju* “o malome rubnom svijetu, anonimnim junacima svakodnevnice, a ne one velike povijesti”, s druge strane naglašava njezinu dokumentarnost u prikazu prošlosti istarskoga sela: “Balota je ovom knjigom najviše doprinio spoznaji o raslojavanju hrvatskoga sela i nestajanju te nestanku jednoga svijeta koji je odolijevao i jednako funkcionirao stoljećima zatvoren unutar sebe sama. Pa i ako je djelo uvjerljivije kao narativni slijed jedne u osnovi ‘prozne ekonomske studije’, dragocjeno je kao dokument u vremenu o sastavnicama jednoga regionalnog identiteta i refleksijama širih prostora na taj, danas nestali mikrosvijet. (...)” (Biletić 2012: 147–148, 150–151).

Polazni je stav ovoga rada da Balotin roman nije etnografska, socijalna i gospodarska studija, već objedinjava objektivni i subjektivni pristup, u kojemu sveznajući pripovjedač unutar klasične realističke naracije otvara mjesto svijesti likova. Realističko pripovijedanje prepleće se s fantastičnim slikama narodnih vjerovanja i legenda, koje je Ivanišin nazvao “pjesničko-fantazijskom romantikom” (Ivanišin 1998: 143). Budući da roman, unatoč bogatoj činjeničnoj građi, ulazi u *psihologiju likova i seoskoga kolektiva*, ne može se govoriti o preslikavanju života, nego o njegovoj umjetničkoj realizaciji. Stoga rad razmatra pripovjedne tehnike u Balotinu književnome oblikovanju gospodarskih problema.

## PRIKAZ SVIJESTI LIKOVA I NJIHOVA KONTRASTIVNA KARAKTERIZACIJA

Prikaz svijesti likova u *Tijesnoj zemlji* služi izgradnji njihovih karaktera, ali je povezan i s opisima krajolika i mijenama društveno-gospodarskoga života. Postupci Balotina pripovjedača odgovaraju tehnikama koje Dorrit Cohn u svojoj knjizi *Transparent Minds. Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction* (1978.)

doblje od 1875. do 1895. godine i bila je prvi dio neostvarene trilogije, u kojoj je pisac htio prikazati gospodarski razvoj istarskoga sela od naturalne privrede preko zanatstva do industrije od 1870. do 1940. godine (Biletić 2012: 147).

naziva psihonaracijom, unutarnjim monologom i pripovijedanim monologom. *Psihonaracija* podrazumijeva pripovjedačevo prepričavanje sadržaja svijesti likova. Riječ je o tradicionalnome pripovijedanju koje se može usporediti s neupravnim govorom. Budući da se misli likova ne citiraju, ovaj je postupak pogodan da se uz verbalnu građu predoče i stanja likova poput snova, priviđenja, fantazije i ne-svjesnih sadržaja. *Citiranim unutarnjim monologom* izravno se prenose misli lika u prvome licu i u prezentu, što odgovara upravnom govoru. Umjesto slobodnoga neupravnoga govora Cohn je uvela naziv *pripovijedani monolog*, ističući njegov položaj između pripovijedanja o mislima lika i njihova navođenja u citiranome unutarnjem monologu. Pripovijedani monolog zadržava treće lice jer ga pripovijeda pripovjedač, ali njime se izravnije prenosi “mentalni jezik lika”, bez glagola mišljenja i osjećanja, koji se spominju u psihonaraciji (Cohn 1978: 11–14; prema Grdešić 2015: 160–161).

#### A) EGZISTENCIJALNE MISLI ODRASLIH LIKOVA

Psihonaracija, unutarnji monolog i pripovijedani monolog u Balotinu romanu prenose misli odraslih likova. Ako nije riječ o čistoj psihonaraciji, ovi se postupci kombiniraju jer pripovjedač dopunjuje vizuru likova fokalizatora.

Opterećen dugom nakon udaje dviju kćeri, Tone Gašpić zna da je obiteljska zemlja *tijesna* za obojicu sinova. Pripovjedač prepričava<sup>4</sup> Tonino kontrastiranje karaktera sinova, čije ga oprečne sklonosti sjete na skorbu zamjenu zemljoradnje trgovinom i radom u kamenolomu:

Oni su po jakosti bili skoro jednaki, po starosti skoro vršnjaci (...) Ali je Tone znao, ako Marko kopa jame, ako sadi lozu, ako okopava ulike, ako ore, kosi, vrši, pljevi brajde ili kreše koce za njih, ako hrani goveda noću u tezi, ili ih goni na pašu, da on to radi sa svom dušom. Ive radi sve te poslove, radi ih dobro, ali sve nekako preko volje. (...) otkako je došao iz vojske i znao njemački (...) sve više neke nove planove pravi; te kako bi trebalo otvoriti kamenolom, te kako bi trebalo držati bar jednog konja, (...) te kako bi trebalo kuću popraviti (...) On zna da su to misli i njegovih mladih dana, i danas još uvijek on veselije udara batom o kamen, nego motikom o zemlju. (...) Ivu je razumio, (...) ali srce mu je bilo uz

<sup>4</sup> Da je riječ o psihonaraciji, potvrđuju glagoli koji upućuju na razmišljanje i osjećaje lika (Grdešić 2015: 163): “Ali je Tone znao...”; “Ivu je razumio, (...) ali srce mu je bilo uz Marka.”; “on je osjećao...” (Balota 1983: 21–22).

Marka. Bila je u Marku neka pregolema, neposredna, prirodna ljubav za zemlju, (...) i dok je za Ivine planove imao razumijevanja, prema Markovoj vezanosti za zemlju on je osjećao kao neko pobožno poštovanje (...) (Balota 1983: 21–22)

Na stilskoj razini prikaz očevih misli obiluje polisindetonima, koji nižu Markove poslove na zemlji i Ivine planove. Zadržavajući Tonin leksik u opisu rada u kamenolomu i na zemlji, pripovjedač rabi perifraze<sup>5</sup>: “on veselije udara batom o kamen, nego motikom o zemlju”. Markovu ljubav prema zemlji otac uspoređuje s poštovanjem prema molitvi. Marko je poistovjetio svoj bitak<sup>6</sup> s radom na zemlji kao što je otac poistovjetio sebe s kamenolomom.

Kada Marko i otac dobiju dopuštenje vlasnika Škabića da uz naknadu u radu težaka posijeku njegov stari hrast, majka Ana zna da će sve kućne poslove obavljati sama. Njezin prosvjed ušutka muž, a pripovjedač, rabeći glagole sa značenjem spoznaje (*znala je, naučilo ju je*), predočava kako ona u sebi uspoređuje svoje Hodane i nemirnu krv Gašpićevih:

Ona je znala da je o dubu odlučeno konačno i prigovarala je više od navike nego što je mislila da će uspjeti. (...) Preko trideset godina provedenih u Gašpićevima naučilo ju je da svaka godina ima neke nove i nepredviđene poslove (...) To nisu bili mirni i staloženi Hodani, potpuno vezani svojom jednostranom brigom za zemlju, koji mirno plove kroz život u ritmu rada na polju i u šumi, sa usjevima i stokom. Gašpići su bili nemirna krv koja traži vječito promjene, nesigurna zanimanja i svom snagom predaju se naglo novim poduhvatima. Hodani nisu išli na more, ni čeznuli za konjima. (...) zemlja je davala mirni i ravnomjerni tok njihovim sudbinama. U njihovim kućama nije bilo ni udica, ni osti, ni lovačke puške. Evo: sinovi i kćeri više su na nju i na Hodane, nego na muža i na Gašpiće. Svi su mali rastom, punački i okrugla, crvena, zdrava lica. Ali u tim hodanskim tijelima bila je gašpićevska duša. (...) (Balota 1983: 23)

Psihonaracijom se slikovito prikazuje mentalitet Anine ishodišne obitelji i one u koju je došla udajom. Lirskim perifrazama<sup>7</sup> izbjegava se suho nizanje poslova. Hoda-

<sup>5</sup> U definiciji Krešimira Bagića perifraza je “[v]išečlani izraz koji stoji umjesto jedne riječi ili naziva. Neizravno imenovanje ili opis karakterističnih obilježja bića, pojave, predmeta, emocije i sl. (...)” (Bagić 2012: 241).

<sup>6</sup> Prema Martinu Heideggeru čovjek svoj bitak poistovjećuje sa svojom profesijom (Heidegger 2006: 34).

<sup>7</sup> Bagić ističe da je perifraza u sinonimnome odnosu s pojmom koji zamjenjuje i u izrazu je “dulja, kompleksnija, značenjski bogatija i evokativnija” (Bagić 2012: 242).



ni “nisu išli na more”, odnosno nisu *ribarili*, i nisu “čeznuli za konjima”, to jest nisu *bili lovci*. Njihov je način života iskazan metaforom *mirne plovidbe*. Spomen ribarske i lovačke opreme metonimijski upućuje na ribarstvo i lov. Iako je riječ o okamenjenim slikama, izraz je umjetnički, povezan sa seljačkom sviješću likova i njihovom iskustvenom mudrošću.

Siromaštvo je Anu nagnalo na škrtost. Zato ne želi da Marko uzme za ženu siromašnu Martinu. Pripovjedač prenosi Martinine osjećaje i misli uoči vjenčanja, koje otkrivaju da ne očekuje lagan život, ali se nada djeci. Psihonoracija se spaja s pripovijedanim monologom u rečenicama<sup>8</sup> kojima Martina prihvaća svoju svekrvu onakvu kakva jest:

Bila je ozbiljna, skoro pobožna i tužna. Slab most koji ju je do sada vezivao sa ovom malom kućom, koja je na kraju ipak ostajala uvijek i njezino zaklonište, zadnje utočište u životu, sad se lomio. (...) Ali sad će imati svoju kuću, svoja polja, svoju djecu. (...) A preko mora, u Raklju, sve već poznaje, ništa joj nije tuđe. Svekrva Ana? (...) Dobra i ljuta, kao i život. Bit će žuko. Podnijet će. (Balota 1983: 68)

Markov brat Ive radi u trgovini liburnijskoga doseljenika Popaša, koji mu predloži da preuzme trgovinu i oženi se njegovom nećakinjom. Iako je Tonina prgava, Ive prihvati prijedlog, uvjeren da bolje od Popaša zna kako steći bogatstvo i veze u gradu: “Mislite vi što hoćete, kao da je govorio taj osmijeh, ja vodim barku bolje od vas” (Balota 1983: 46). Isprva mu je stalo do ugleda, pa razmišlja kako iskoristiti seljake a da ne izazove njihovu osvetu. Ivin pripovijedani monolog o vlastitim planovima obogaćivanja, isprekidan dijalogom s Popašem, prelazi u unutarjni monolog bez navodnika<sup>9</sup> dok on razmišlja o mentalitetu Rakljanaca:

Zašto ne bi i on uz pomoć grada mogao postati župan. (...) A sa vremenom mogao bi otvoriti kamenolom, trgovati kamenjem, putovati, odlaziti u daleke gradove. (...) I sve to bi moglo da ide lako, pošteno bez prevare, u miru s Bogom i ljudima. I osobito u miru s popom. (...) Pop drži selo, gospoda drže popa, sve

<sup>8</sup> Martina je mogla izreći eliptične rečenice o svekrvi i obezličenu rečenicu “Bit će žuko.”, a glagol zadnje rečenice (“Podnijet će.”) može se prebaciti u prvo lice. Pripovijedani se monolog prepoznaje kada se rečenice u trećem licu mogu prenijeti u prvo, tako da se dobije citirani unutarjni monolog, to jest izravne misli lika (Grdešić 2015: 185).

<sup>9</sup> Maša Grdešić upućuje da “(...) citirani unutarjni monolog ne mora uvijek biti jasno obilježen, štoviše, u dvadesetostoljetnoj pripovjednoj prozi norma je upravo monolog bez navodnika. Naime, nakon što je monolog postao ‘unutarjni’ i u situacijama kada je lik u društvu i u situacijama kada je sam, uslijedilo je napuštanje navodnih znakova (...)” (Grdešić 2015: 175–176).



je to vezano u jedno kolo, u jedan lanac, i on će se uplesti u taj lanac. Kao trgovac neće uvijek biti prignut zemlji, moći će se uspraviti, razgovarati s ljudima, upravljati. Puk je neuk i bijesan, ali neuk i bijesan je i konj, pak ipak pušta da se sedla i upreže, a on kasa i vuče kako gospodar hoće. (...)

(...) Pritisnuti, to treba. Ali pritisnuti da ne boli suviše. (...) Rakljanci prenose mržnju na djecu, (...) i osveta uvijek čeka, kao puška koja može svaki čas da odapne. (...) (Balota 1983: 43, 47–48)

Ivina ambicija da postane karika u seoskoj vlasti izrečena je metaforom *lanca*. Metafora *uspravnosti* aludira na ugled koji bi stekao oslobodivši se sudbine seljaka. Zrcalna struktura poistovjećuje puk i konja (“Puk je *neuk i bijesan*, ali *neuk i bijesan* je i konj”), što upućuje na bijes puka protiv nepravde. Usporedba osвете s puškom ističe njezinu iznenadnost.

Ive dvoji o ženidbi iz interesa jer zna da će skupo platiti svoje obogaćivanje. Toninu opisuje metaforom *vraga*. Njegov razgovor sa samim sobom prenosi pripovijedani monolog, koji prelazi u pripovjedačevu psihonaraciju o Ivinu podsjećanju da je Tonina zlovolja trajna osobina i da je Marko, iako siromašan, sretan u braku:

Da li je on to prodao vragu dušu za novac? Tonina je pô vraga. (...) Možda je trebao da odlučno i nedvoumno odbije Popaša. To znači, ostati seljak, težak, biti drugi Marko (...) A možda to s Toninom i neće biti tako zlo. Imat će kuću, dućan, dobit će djecu, držat će služavku, primirit će se. (...) Ali ne, neće, javio se neki nemirni crv unutra. Tonina nije takva, što je mlada, što nema briga. To je rod, to je krv.

Osjeća Ive, kakogod okrene, s Toninom će slabo. Ali bez nje nikako. (...) Gašpići su uvijek sami za sebe tražili djevojke, kad je trebalo i otimali su ih. (...) Eto, Marko se bori s majkom za svoju. (...) I što god dođe, njih dvoje će to ponesti složno (...) A ako njemu ne pođe posao od ruke, kako će živjeti s Toninom, ne- naviknutom na seljački rad i seljačku oskudicu? (Balota 1983: 51–52)

Mnogo poslije, kada ostane bez sina jedinca, Ive Markovu sinu nudi potporu u školovanju, a on ga odbije. U citiranome unutarnjem monologu Toninu nepotkupljivost tumači kao oholost. Zaboravlja da je, dobivši dobar dio zemlje i kamenolom, preuzeo obiteljski dug, koji je podlo prepustio Marku. Po njemu *biti* znači *imati*, što nije svakomu dano:

– (...) Gnjus! Za sina bin ga bija uzeja, lipo obuka, u škole da. Triba se roditi za biti! Isti nimaju doma ča, rasprikidani gredu, kredu tuju travu i tuje zelje,

bosi su, goli, soli nimaju, kruha nimaju – a od oholije ne moru. (...) (Balota 1983: 175)

Ivinu ljutnju uzrokuje spoznaja da ga nećak prezire zbog gramzivosti. U spoju pripovjedačeve psihonaracije i pripovijedana monologa lika (pitanjâ koja sebi postavlja) otkriva se da je naličje njegova prezira prema bratu žalost zbog vlastitih promašenih ulaganja i gubitka ljudskosti:

Ivi je bilo pusto i prazno u duši. Zašto on to sad zarađuje, zašto hoće da bude župan, zašto hoće da gradi kuću? (...) Za koga on to vara ljude i stvara sebi neprijatelje? Za koga laže? Čuo je dobro kako mladići noću na placu razgovaraju i Usip Grubić govori Mihi Mihinom da laže kao Ive Gašpić. (...) Znači da to misli selo o njemu, jer to Usip Grubić nije mogao sam da izmisli (...) (Balota 1983: 175)

Pripovijedani monolog staroga Tone u spoju s pripovjedačevom psihonaracijom<sup>10</sup> prikazuje potonuće obitelji u siromaštvo. U jednome od posljednjih obilazaka zemlje on se pita hoće li ga nadživjeti plodovi njegova rada. Aliteracije suglasnika (*m, t, k, s, r, č*) u nazivima alata dočaravaju njihove pokrete. Tone zna da se iskustvo tek djelomično prenosi na potomke:

Ostaju još milijuni zamaha motikom, štrpačom, sjekirom, teslom<sup>11</sup>, kosom, batom, zamasi ostima, zamasi bičem, ugladene drvene ručice vrgnja od njegovog pritiskanja. (...) Što može ostati od njegovog iskustva, od te bogate riznice nagomilanog znanja i vještine, od njegovog vladanja govedima, plugom, vozom, njegovog teslarskog znanja, njegove sposobnosti obrađivanja kamena i drveća, njegovog rukovanja veslom, udicom, puškom, zamkama? On je sam pravio opanke, tesao kola za voz, pleo i savijao gužve<sup>12</sup> i trte<sup>13</sup>. Hiljade poslova, hiljade iskustava, sva stečena neprekidnim radom, sve se to sad raspada (...)

Ostaju djeca, sinovi, kćerke, unuci. (...) Kao da se njegova ličnost razdvojila u njima i u svakome od njih on vidi nešto od svoga, a ipak premalo svoga. Tko

<sup>10</sup> Piščevi komentari umetnuti u pripovijedani monolog prepoznatljivi su po leksiku koji ne pripada liku: "... od te bogate riznice nagomilanog znanja i vještine..."; "Kao da se njegova ličnost razdvojila u njima..." (Balota 1983: 129–130).

<sup>11</sup> *Tesla* je "drvodjelski alat za tesanje sličan širokoj sjekiri" (*Hrvatski jezični portal*, [http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search\\_by\\_id&id=f19nWRV%2B](http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f19nWRV%2B), 30. kolovoza 2017).

<sup>12</sup> *Gužva* je "spona između jarma i rude spletena od šiblja" (Balota 1983: 383).

<sup>13</sup> *Trta* je regionalni naziv za trs vinove loze. (*Hrvatski jezični portal*, [http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search\\_by\\_id&id=f19IXBR6](http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f19IXBR6), 30. kolovoza 2017).

zna, možda će mali unuk, mali Tone Gašpić, sjediniti opet stare osobine roda.  
(Balota 1983: 129–130)

Postavljajući svoj život u kontekst vladavine Mletaka, Francuza i Austrijanaca u Istri, Tone u pripovijedanome monologu prošlost vidi maglovito, a ne očekuje ni napredak:

Još se pod Venecijom rodio. Ili nije? Ali Francuze pamti, Francuzi su donesli bolesti i mušketal<sup>14</sup> su za krađu. Pak je došla Austrija, on je baš bio u punoj snazi, oženjen i imao djecu, kad su došli novi zakoni neki. Da smo svi jednaki i da svaki može zemlju prodati, rečeno je tada. A zašto se ima prodati zemlja? Da će biti bolje, govoreno je. A kakvo bolje? Više rade sada svi nego prije, svaki je manje svoj nego prije, sve se mijenja od danas do sutra. (...) (Balota 1983: 130)

Toninu sinu Marku unatoč tešku radu biva sve gore. Noću čuva goveda na tuđem pašnjaku, a Martina krade broskvu, na što ih sili neimaština. Njegova filozofski intonirana promišljanja izraz su fatalističkoga pogleda na sudbinu seljaka siromaha. Dok pokušava moliti kako bi zaspao, u misli mu dolaze stihovi srednjovjekovne ukopne pjesme “Gnjivan sudac”, koja najavi njegov kraj. Propitujući smisao patnje, Marko u pripovijedanome monologu, koji se miješa s citiranim unutarnjim monologom<sup>15</sup>, zaključuje da svakoga ionako čekaju “četiri daske”:

Da li to Bog namjerno šalje patnje na ljude, na one ljude koji su mu dragi? (...) Svim bogatima je na zemlji bolje nego siromasima. (...) Da li je baš tako? (...) Njegov brat manje radi, ali je sigurno veći patnik od njega. Po tome bi njegov brat morao biti Bogu miliji. To se ne slaže. (...)

(...) On se muči s Toninom i svojim prljavim poslovima, ali jedno i drugo on je sam izabrao. (...)

Da li popovi idu u raj kad umru? (...) Da li oni imaju grijeha? Imaju ih sigurno, i to teških, jer se ni oni ne upravljaju po onome što govore. (...) Popu je često na ustima med, a u srcu led. (...)

Mi molimo Boga za dobar rod, za žetvu, za berbu, za blago. Blagoslivljamo njih. Tražimo od Boga zdravlje. (...) Sve što radimo od rođenja do smrti, sve je upućeno na to da smanjimo patnje. (...)

<sup>14</sup> *Mušketati* znači strijeljati (Balota 1983: 385).

<sup>15</sup> Citirani unutarnji monolog prepoznaje se po uvođenju prvoga lica množine kada Marko govori o odnosu prema Bogu te drugoga lica jednine kada iznosi poantu o smrti kao kraju koji očekuje sve ljude neovisno o bogatstvu.

Što će biti od Tone? (...) On već sada radi dan za danom, jednako, ni jednu nadnicu ne propušta. (...)  
 (...) Živiš ovako, živiš onako, kraj su uvijek četiri daske. Glavno je biti čovjek.  
 (...) (Balota 1983: 328–330)

Markova pobuna protiv nepravde završava još težom nesrećom: dok spava duže nego što je htio, goveda se prejedu trave i nema im spasa. Tone se razboli nakon ribolova u smrznutu moru i Marko ide u Vodnjan po liječničku pomoć. Vraća se s lijekovima, ali se smrzne na konju.

#### **B) MISLI DJEČJEGA FOKALIZATORA**

Pripovjedačeva psihonaracija oponaša<sup>16</sup> razmišljanja Markova i Martinina sina Tone. Kombinira se s unutarnjim monologom bez navodnika, kako se mogu shvatiti Tonina pitanja nakon smrti brata. Zaplašen narodnim vjerovanjima o dušama mrtvih, razmišlja o bićima koja mogu naškoditi zdravlju ljudi, njihovu radu, životinjama, ljetini i imovini:

(...) mislio je na maloga Matu, koga je Grgo odnio u sandučiću na groblje (...)  
 Da li ga mrtvi, kad se noću dignu iz groba i pođu u crkvu, vode sa sobom? (...)  
 I kako hoda, onako mali, kad je tu tek bio prohodao? I kako neobično moraju da izgledaju mrtvi noću, kad se kreću? Mati kaže da se vidi kroz njih i da imaju prazna leđa, kao naćve, a da govore kao živi ljudi. I u njihovu kuću dolaze mrtvi svake noći, ali se on od straha pokriva preko glave. (...) Mora i mrtvi nisu isto. Mora je živa žena što dolazi noću da siše ljude. Kad se osjeti da siše, treba samo rakatačem preći preko zida i drugi dan će se u selu poznati mora, imat će izgrebeno lice. Vukodlaci su živi i mrtvi, a štrige su samo žive. (...) U selu su dvije stare žene štrige, ali nema ni živog ni mrtvog vukodlaka. U Raklju nema ni štriguna, ali ih ima u drugim selima (...) Štrigun može načiniti da ti pukne puška u ruci, da se rastoči kolo od voza, da se samo vino protoči, da uquine prasac. (...) A ima u selu dosta kršnjaka, to su oni što se rode sa zvijezdom na čelu i kapicom na glavi. (...) Kršnjaci su dobri ljudi i oni su od Boga, a štrige i štriguni nisu. Štriga samo pogleda čovjeka, ženu, dijete zlim pogledom, čovjek ili dijete od-

<sup>16</sup> Iako pripovjedač u psihonaraciji može naširoko komentirati misli i osjećaje lika, može učiniti i suprotno: povući se i prepričavati misli lika služeći se njegovim jezikom (Cohn 1978: 139–140 prema Grdešić 2015: 162).

mah oboli i legne. Kad se prođe mimo štrige, treba se križati, ali tako da ona ne vidi i držati roge u džepu. Sigurno je neka štriga i malog Matu u zipki pogledala (...) Njegova baba Ana nije štriga, (...) ali strina Tonina sigurno će nekad biti štriga, jer već sada ima zlo oko (...) (Balota 1983: 109–111)

Uklapanje fantastičnih narodnih vjerovanja u *Tijesnu zemlju* etnolozi Boris Perić i Tomislav Pletenac smatraju *literarnošću* romana, a ne samo građom zanimljivom etnolozima: “Onkraj manjkava čitalačkog ushita, koji ipak ne bi trebao predstavljati nikakav pouzdan sud o kvaliteti romana, valja, međutim, napomenuti da krhke razdjelnice među karakterima i osobinama pojedinih dobrih i zlih bića istarske pučke predaje nigdje u literaturi nisu povučene tako britko i precizno kao u ‘Tijesnoj zemlji’ (...) Dok kod Nazora pučka fantastika rado preuzima zadaću alegorije u funkciji socijalne, pa i političke kritike, iz Balotina djela ona prosijava kao dokument nepatvorene zavičajnosti (...)” (Perić i Pletenac 2008: 120–121, 123).

Valja naglasiti da je Balotin katalog narodnih vjerovanja literarno dvostruko posredovan: Tone o njima razmišlja prema onome što je čuo od starijih. Gospodarske nevolje te bolest ljudi i životinja seljaci tumače magijskim uzrocima. Tone se sjeti kako se od zla oka ljudi brane znakom križa ili pružanjem rogova. Perić i Pletenac upućuju na negativan aspekt oka: “Ciljani pogled, znamo, lako će izazvati svakojaake reakcije, od zbunjenosti i nedoumice, preko stida i motoričkih smetnji do iritacije, raznih kompleksa, pa čak i depresije. (...) Ukratko, oko fascinira, a proučavanjem njegove uloge u kulturama i predajama različitih naroda (...) lako ćemo doći do spoznaje da u sumi njegovih prirodnih i natprirodnih konotacija prevladavaju negativni aspekti.” (Perić i Pletenac 2008: 96). Oslanjajući se na tumačenje njemačkoga etnologa Peuckerta, Perić i Pletenac upozoravaju da ruka s ispruženim kažiprstom i malim prstom falusnom simbolikom treba izazvati stid i odvratiti pogled zavidnika (Perić i Pletenac 2008: 98–101). Balotini Rakljanci traže zaštitu i od Boga i od magije, što znači da prakticiraju *dvovjerstvo*, koje Vitomir Belaj smatra bitnim za gospodarsku godinu Južnih Slavena. “Kršćanstvo je, doduše, objasnilo seljaku kako treba zamišljati život u Kraljevstvu Božjem, pa i to kako da oblikuje svoje etičko biće da bi mogao koristiti Isusov spasiteljski čin, no, za tijek seljačke gospodarske godine ostala je stara, na tom području kršćanstvu daleko ‘nadmoćnija’ seljačka vjera sa svojim obredima za plodnost i dalje nadležnom. (...)” (Belaj 1998: 120).

Iz pripovjedačeve psihonaracije doznaje se i da je Tone ponosan na težački rad svojega oca, kojega smatra ljepšim i snažnijim od ujaka pomorca što im pomaže u pravljenju ulja:

Ujac je visok i mršav, otac je nizak, pun, junačan, širok. (...) Ali njegov otac je jak, sigurno je jači od ujca Tone. (...) Eto kako se lijepo drži sada kad iz vreće, pune ulika, sipa ulike u onu strašno dugačku vreću, u kojoj će se mastiti. (Balota 1983: 112)

Zatim pripovjedač prenosi Toninu usporedbu gospodarskih prostorija u kući i dječjih igara s prodavaonicom i palačom u kojoj živi njegov bogat, ali usamljen bratić Lovre:

U konobi je sve puno, tu su tinje<sup>17</sup> i bačve za vino i smrike, velika kamenica za vodu, vrganj<sup>18</sup>, dva stara kola od voza, i jedno novo, veliki žrvnji na drvenom postolju u kutu, (...) na klinovima vise motike, tesle, svrdlovi, pod stepenicama su štrpače<sup>19</sup>, jaram, kambe<sup>20</sup> za vole i otka<sup>21</sup>. (...) Kad nema goveda, on se penje s Lucom i Marom u jasje (...) Lijepo je kad može domamiti u jasje malu Fumu Miščevu, onda se u jaslama igraju muža i žene. (...) Lakše se popeti, nego sići, jer kad se penje, gleda se samo prema gore, a kad silazi, mora pogledati i dolje. A kad gleda dolje, može se i svijet obrnuti i on može pasti. Druga djeca kažu da im se svijet obraća kada se penju na zvonik (...) On se rado penje na zvonik, (...) cijelo selo se vidi i tuđa dvorišta i ljudi u njima drukčije izgledaju nego kad ih gledaš odozdo. (...)

(...) Mali Lovre ima veliku kuću, ali praznu i ružnu. (...) Ima dućan. Što je to dućan? To nije ništa. Na dućanu ne možeš da se goniš, kao na magarcu, ni da se voziš, kao na vozu s govedima. (...) Lovre nema ni puškarice, baš treba da mu pokaže svoju. (...) Metneš jednu zelenu tvrdu smriku na jedan otvor puškarice, dobro osliniš da se sasvim začepi, a onda naglo gurneš tankim tvrdim štapićem od drinka s druge strane. Puškarica zahlopne: stlop, djeca se začude i iznenade što on umije. (Balota 1983: 112–114)

Tone cijeni vještine svoje majke Martine, koja izrađuje zemljane lonce i crepulje. Naivna didaktičnost izraz je dječjega promatranja, zainteresirana za pojedinosti rada odraslih, ali i skrivena pripovjedačeva reminiscencija na iskustva svojega djetinjstva:

<sup>17</sup> Prema “Tumaču riječi” na kraju romana, *tinja* je “drvena posuda za maštenje grožđa” (Balota 1983: 389).

<sup>18</sup> *Vrganj* znači ralo (Balota 1983: 390).

<sup>19</sup> *Štrpača* je “trnokop, budak samo se jednim krakom” (Balota 1983: 389).

<sup>20</sup> *Kambe* je “naprava za uprezanje u jaram” (Balota 1983: 383).

<sup>21</sup> *Otk*a je “čistač pluga” (Balota 1983: 386).

Pametna je njegova mati, misli Tone, ona će sad od one mokre ilovače bez oblika napraviti lijep lonac, možda i crijepnju za pečenje kruha. Dobar je to-pao kruh ispečen pod crijepnjom. Naloži se vatra na ognjištu, preko vatre nasloni se crijepnja da se ugrije, pak kada je kruh kiseo, vatra se raspreče, ugljevlje se metlom pomete u stranu, cigle na sredini, zagrijane žeravicom, pometu se, na njih se postave hljebovi, dva, tri, četiri, pokriju se zagrijanom crijepnjom, žeravica i lug se zaspe okolo naokolo crijepnje, druga žeravica metne se gore na crijepnju i na njoj se loži vatra. Još su bolji krumpiri ako se pod crijepnjom ispeku među kruhom. Ako se krumpiri peku u lugu, budu nečisti, prljavi, negdje pregoreni, pod crijepnjom ostaju čisti, ispeku se jednako, a budu i slađi, jer dobiju neki poseban okus od kruha. Kako to baba i mati umiju da od zemlje grade crijepnje i lonce? Mora to biti teško. On to ne bi nikad naučio. (Balota 1983: 121–122)

Kada Tone počne verbalizirati svoje prve spoznaje, psihonaraciju zamjenjuje pripovijedani monolog<sup>22</sup>. Iako ni on nije lišen naivna humora, zadobiva socijalnu notu jer je Tone svjestan nenagrađena truda svojih roditelja i stričeva iskorištavanja siromašnih seljaka, pa i vlastitoga brata. Po želji pokojnoga Tone svećenik Ivu potakne da podupre nećakovo školovanje, na što on uz nećkanje pristane. Želi pomoći dječaku kao zadnjemu od svojega roda. Sin mu je umro u dječjoj epidemiji smrtonosne bolesti grla, kada je i mali Tone izgubio brata Matu i sestre Lucu i Maru. Da ga iskuša, ponudi mu nove cipele tražeći zauzvrat poljubac, a Tone ga odbije. Školu ne doživljava kao izvor znanja, koje pak vidi u radu oca, ujaka i djeda:

A zašto da on ljubi ono lukavo lice stričevo sa neprirodnim i neiskrenim podsmijehom? Zna on da je stric odnio Ogradu i zato oni nemaju dovoljno sijena, odnio je Njive i Grušine i kamenolom djedov. (...)

Nešto mu je stric mrmljao za školu. Što je to škola? Zatvorena soba, mračna, (...) i u njoj bi on morao sjediti cio dan kad je vani sunce, kad su gnijezda, kad grožđe zri i gljive rastu. Zašto? Da bude pop? Nije lijepo biti pop. Živjeti sam u kući, pokapati mrtve, ići uvijek crno obučen. Ne imati ni polja, ni goveda, ni djece. (...) Da bude liječnik? On je vidio jedanput liječnika, dovezao se u kočiji u selo, bilo je vruće, liječnik je nosio šešir u ruci i rupcem brisao glavu. (...) A glava ružna, sasvim gola, kao stražnjica maloga djeteta.

<sup>22</sup> Prenesen u prvo lice, ovaj pripovijedani monolog postaje citirani unutarnji monolog, što potvrđuje da nije riječ o psihonaraciji. Nema pripovjedačevih komentara misli i osjećaja lika.



On će biti volar i težak kao otac, možda kamenolomac kao djed, možda mornar kao ujak. (...) (Balota 1983: 174)

Upravo psihonaracija o mislima maloga Tone s primjesama folklorne fantastike i njegov pripovijedani monolog sa svojim socijalnim buntom odmiču roman od oznake ekonomske studije, iako se to može reći i za izrazom estetizirana promišljanja ostalih likova o odnosu bogatih i siromašnih, o Božjoj pravdi te o onomu što pojedinac ostavlja potomcima u naslijeđe.

## DIJALOZI

Kao i monolozi, dijalozi otkrivaju narav i probleme likova koji govore i onih o kojima se govori. Psihologija likova otkriva njihova promišljanja svojih poslova i prolaznosti života. Za razliku od monologa, koji su tek prošarani dijalektizmima, dijalozi su čakavski.

### A) *OBITELJSKI EGZISTENCIJALNI DIJALOZI*

U dijalogu supružnikâ Tone blago, ali uporno nagovara Anu da prihvati Markov odabir Martine jer je njezina marljivost važnija od miraza, koji radom naknadno može priskrbiti:

- Martina je dobra i težakinja je. Ona je za našu hižu. Bolju nevistu nećemo najti.
- Ja san ti već rekla. Neće ni ponjave dobit za se i za muža.
- Ponjava će se učiniti. Ona će je sama upresti. Jur će vune biti.
- Gola je. Nima kopanja<sup>23</sup> zemlje.
- Ti si imala, pak je tvoja zemlja svejeno ostala hodanska.
- Dovala san ti dvi ovce, ponjavu i modrne<sup>24</sup>. To si zabija.
- Ovce more i ona dovesti, a sigurno će dojt i u modrni. (...)
- Delaj kako ćeš. Ja niman niš proti njoj, nego je gola. (...) (Balota 1983: 55–56)

Praktična Ana svojoj osiromašenoj kući želi priskrbiti bogatiju nevjestu. Kada zavlodi vrijednu Martinu, upozorava je na naum svekra Tone da se zbog neimaštine vrati

<sup>23</sup> Riječ *kopanj* znači korito (Balota 1983: 384).

<sup>24</sup> *Modrna* je "ženska suknena haljina" (Balota 1983: 385).

lončarstvu. Materinski je odgovara od teška posla jer od muških glava neće biti pomoći. Međutim, u njezinoj volji prepozna trenutak kada Martina svojim odlukama počinje preuzimati njezino mjesto u obitelji:

– Nemoj, šći moja, ni početi s loncima. To je vražje delo. Po cili dan si mokra, prignuta h vitli, mišaš mokru gnjilu. Ti si slaba. Moreš još prija mene pojti pod pajole<sup>25</sup>. Ča te ontar dica?

– Božja volja, majko. Živiti se mora.

– Delo i delo. Je dela puno vrsti. Lončarija je najgore. Ja san to skusila. A ti misliš, da će ti muški pomoći? Nete. (...) Oni su za vole, za stinu, oni su za pojti po svitu s loncima, ma lončarija ostaje na tebi.

– Sve to znan, ma imaju muški dosta svojih križi.

– Stari Tone je trd, i ča upre u glavu, ne moreš mu zvaditi. (...) Ma ti moreš govoriti Marku. (...)

– Kopati bosa, ali gaziti gnjilu, to je svejeno, majko. Zemlja je zemlja. Prah i voda. I mi smo zemlja.

Svekrva je začuđeno pogleda. (...) Osjećala je da to nevjesta postaje gospodari-  
ca u kući i da hoće sve, pa i svoj krhki život, ako treba, da uzida u to gospodar-  
stvo. (...) (Balota 1983: 86)

Sljedeća Martinina žrtva bit će prodaja vjenčanoga prstena (*vitice*), zlatnih naušnica (*špingula*) i ogrlice (*pašeta*) kako bi se u nestašici hrane sačuvala goveda. Marko joj odbijanjem pokuš ublažiti gubitak:

– Zlato je zato, da se š njin u potribi pomoremo. Moguće ćemo ga otkupiti kasnije.

– Ma ča i viticu od zakona ćeš dati?

– I viticu. Češ mi donesti od zlatara jenu srebrnu, ali kakova bude. Za spomenuće. Martina je tiho suzila kad je skidala velike, mada šuplje zlatne špingule s ušiju. (...) Obje špingule, pašet i vitica valjda će biti za vreću brašna i vreću kukuruza. (Balota 1983: 139)

## **B) DIJALOZI O NACIONALNOJ PRIPADNOSTI, OBRAZOVANJU I IZBORU ZANIMANJA**

Nekoliko je dijaloga povezano s planovima za budućnost maloga Tone, a jedan spominje i materinski jezik. Kačićeva prosvjetiteljska zbirka stihova i proze *Razgovor*

<sup>25</sup> Pajol je “daska brodskog dna” (Balota 1983: 386).

*ugodni naroda slovinskoga* narodu služi kao početnica u učenju hrvatskoga jezika i povijesti. Nezadovoljan što mu unuk u postolarovoj školi uči talijanski jezik, stari Tone razgovara sa svećenikom:

– Mi smo Slavinci.

– To je istina, barba Tone – počeo pop. – Mi smo Slavinci, ali mi živimo u Istri-ji, Istria je dija velike zemlje austrijske. U drugih zemljah zapovijadaju Nimci, Čehi, Poljaki. U Istri zapovijadaju Talijani.

– Ma u Raklju ne – pobuni se Tone.

– I u Raklju, ma manje. (...) Krnica spada pod vodnjansku općinu, u Vodnjanu su Talijani i oni upravljaju svom općinom. Mora se pisati kako želi općina. Neka mali uči talijanski. Ko nauči štiti i pisati talijanski, ja ću mu pokazati pet, šest slova slavinskih, pak će najti Kačića i on će znati oba jezika. Još more tvoj unuk biti župan u Raklju i utemeljiti slavinsku školu za svoju dicu. Samo nas nete ontar kosti boliti, barba Tone. (...)

– Vi ste mi ovode nabrojili jenu litaniju onih ki zapovijadaju. (...) Rečite vi meni, ča su Slavinci na svitu samo za slušati i ča oni nigder ne zapovijadaju? Ter je Školante štija iz Kačića da su Slavinci najveći junaki. A i vi sami znate da se ni mi u našem selu nismo u strahu zlegli.

– He-he-he – nasmija se pop. – Vi ste, barba Tone, čovik od velike politike! (...) (Balota 1983: 81)

Služeći se perifrastičnim izrazima kao i Tone kada govori o hrabrosti svojega sela (“A i vi sami znate da se ni mi u našem selu nismo u strahu zlegli.”), svećenik objasni da je slavenski rod velik i da bi trebao biti “prvi od svita”, no ako se to i dogodi, njih više neće “kosti boliti” (Balota 1983: 82). Na koncu kaže da će mali Tone građane pobijediti “njihovim oružjem” bude li naučio talijanski jezik. Uoči smrti stari ga Tone dozove da mu obeća kako će se pobrinuti da mu unuk krene u školu ili na more s ujakom Fonovićem jer za njega neće biti zemlje:

(...) – Neće moći živiti na zemlji... Nimamo paše... Govorite z Ivon... Mali je pametan. Moguće u školu. Ali na more. (...) Biškup Dobrila je govoriya... Biškup Dobrila... Vi ste rekli... Naš rod... Fonovići su mornari... (...) (Balota 1983: 132)

Na svećenikov poticaj da podupre Tonino školovanje stric Ive dječaku ponudi cipele u zamjenu za poljubac, no on to osjeća kao poniženje i odbija dar. Ive nejasno pati što je izgubio bliskost s najbližim rođacima. Da to prikrije, obasipa Tonu uvredama:

– Hoj s vragon! – odvrati ljutito Ive. – (...) A ja san te stija uzeti za sina i poslati u školu. (...) (Balota 1983: 173)

Međutim, ovaj sukob nije značio prekid veze sa stricem. Kada Ive kupi kola s konjem, procijeni da mu je jeftinije zaposliti nećaka da vozi ljude u grad nego da uzme nekoga komu bi morao osigurati smještaj. To je povod Markovu razgovoru sa sinom. Tone se nakon prvih iskustava u kamenolomu počeo baviti ribarenjem, izlaziti u gostionicu (*oštariju*) i zavoditi pastirice. Otac mu toplo, ali odlučno skreće pozornost na potrebu odgovorna pristupa životu:

– Na delo triba misliti.

– I ribarija je delo.

– Ni to nikakovo delo, sin moj. Kirci moru, to je njihov arat<sup>26</sup>, ni naš. Oni ume mriže krpiti i konope plesti, ti ne umiš. A sad je kasno da se to vadiš. (...) (Balota 1983: 260)

Ovaj razgovor vodi do razmimoilaženja sina s ocem. Nakon očeva poticaja da oduстане od ribarenja, koje je zanat primoraca (Kiraca), Tone njemu predloži da odustane od uzaludne zemljoradnje i otvori kamenolom. No Marko vjeruje u zemlju kao jedinu sigurnu hraniteljicu:

– Ti si mlad – reče Marko – i još ne moreš suditi. Ti ne znaš ča su voli. Oni nas hrane da ne budemo tuji hlapci. Dokle san ja živ, ću vole držati. (...) Moguće ćeš i ti do tad prominiti misal. (...) (Balota 1983: 261)

Tone će raditi kao slabo plaćen vozač stričevih kola, a onda će prijeći k Martinu Pudinu u kamenolom. Povezat će ih ljubav prema moru i tajna o opasnu ribolovu pomoću dinamita. Tatjana Arambašin zapaža da je more važna Balotina tema: “Uopće, sela na moru bila su uvijek u vezi sa svijetom (...) Tu je najprije započelo i optjecanje novca (...) Samo u kraju u kojemu more tako duboko zadire u život ljudi, mogle su nastati i tolike duhovite i slikovite izreke u vezi s njim. Tako se tuži ribar Mikula: ‘Ribarija, brace moj, peklarija<sup>27</sup>!’ A Ive samodopadno misli kako je pametniji od Popaša: ‘... ja vodim barku bolje od vas.’” (Arambašin 1998: 209).

<sup>26</sup> Arat znači zanat (Balota 1983: 381).

<sup>27</sup> Peklarija znači prosjaštvo (Balota 1983: 386).

## C) SOCIJALNI I ETIČKI DIJALOZI

Velika riba koju je Tone donio povod je dijalogu s majkom. Socijalno osjetljiv poput oca, on joj kaže da višak ne da svećeniku, nego radije “kakven siromahu” (Balota 1983: 279). Majka će ribom uzvratiti susjedama za njihove darove. U njezinoj je etici uzdarje čin, a ne riječ.

Na temelju zadane riječi (*beside*) stari je Tone prepustio Ivi kamenolom (*kavu*) jer je obećao preuzeti obiteljski dug. Međutim, on poslije plati polovicu i pretvara se da ostatak nije njegova obveza. Mučan dijalog braće otkriva Ivinu tvrdocu, a pripovjedačovo posredovanje njegovih misli pokazuje da je odbacio obiteljsku i općeljudsku etiku na koju se Marko poziva:

- Pogodba je bila, na besidu. (...) Ne moreš ti tako hitati pod noge besidu. (...)
- Ča ja hitan pod noge? Ča tučeš po mojen banku? Nisi doma. Ja san priuzeja po duga i tu ću platiti. (...)
- Ma po si priuzeja, kad si se dilija od nas. Drugo po za kavu.
- Ne znaš ti niš. Ja san se s ocom pogodija, ne s tobon.
- Ive, će te Bog. Će te otac iz groba prokleti.
- Ne zanovitaj – odgovori Ive tvrdo.
- Ive, ću poslati mater prida te, ćeš se valja materi smilovati. Jur je sve jena mati rodila i mene i tebe.
- Ive se trgne, (...) ali ušuti. – (...) Nije mu mnogo do materine kletve, ali ga mati može osramotiti pred svijetom. (...) Ive se sjeti svojih veza s gradom. (...) Tamo je on netko, tamo je Marko ništa. (Balota 1983: 191–192)

Sintaktički paralelizam u završnoj rečenici ističe kontrast kojim Ive opisuje razliku između sebe i brata. Međutim, njegovo napredovanje zasnovano na grabežu nesretno je kao i Markov trud na zemlji, samo što Marko i u siromaštvu zadržava ponos. Kada susjed Tone Mišćev želi kupiti njegov komad zemlje da proširi svoju okućnicu, on mu daje do znanja da je vrijednost zemlje neprocjenjiva: “Ne moru moju zemlju kupiti svi kraljevi beči.” (Balota 1983: 318).

Da je unatoč uvođenju novca, koji je otvrdnuo seljačke duše, selo sačuvalo ljudskost u ključnim situacijama, pokazuje dijalog nakon pokopa staroga Tone. Za njim nariču supruge Ana, kćeri Kata i Mara te nevjeste<sup>28</sup>. Seljani komentiraju Toninino ne-

<sup>28</sup> Pri naricanju se povezuju pjevanje, govorenje kao obraćanje pokojniku i plač. Magijska funkcija naricanja olakšavala je odlazak duše s ovoga svijeta, a živima je pomagala preboljeti gubitak. Za

iskreno držanje, ali i dobrotu i mudrost pokojnika, kojemu su odane počasti neovisno o njegovu siromaštvu:

- Ste čuli kako nariče Tonina Gašpićova?
- Kako da kanta. Otac moj... A bila bi toga svoga svekra za kojim nariče puštila umriti od glada (...)
- Ma Kata i Mara su plakale od srca. One su izgubile pravega oca.
- Si vidiya kako je Marko ljubija dasku od kase?
- Otac mu je.
- A dobar čovik je bija. Ne bi bija ni črva zgazija. (...)
- I cile oficije su mu dali, neka su siromahi. (Balota 1983: 138)

Dijalozi potvrđuju pripadnost pojedinca obitelji, kolektivu i narodu te unatoč životnim iskušenjima ljudskost uzdižu na prvo mjesto. Ivino zaobilaženje istine ipak prati nemir zbog vlastitoga nepoštenja jer mu je odgojem usađena etika, koju je tijekom života odbacio.

## PRIPOVJEDAČEVI KOMENTARI

Pripovjedačevi komentari kao dodatno objašnjenje ili proleptička primjedba stvaraju povijesni, geografski, društveni i etnografski kontekst romana. Prepleću se pritom različite digresije: opis svadbenih i ukopnih običaja, podrijetla rakljanskih doseljenika, geografskoga položaja kao čimbenika koji utječe na izbor posla i narav ljudi (stanovnici uz more su veseliji) te opis morala seoske zajednice prije robno-novčanoga gospodarstva.

### A) *POVIJESNI KOMENTARI*

Prije opisa Markove i Martinine svadbe pripovjedač život sela stavlja u povijesni kontekst, čime tumači naglu krv Rakljanaca, poteklih od uskoka i dinarskih doseljenika, koji su imovinu osvajali pljačkama i ubojstvima. Kao trag te prošlosti ostala je “zapaljivost” ljudi u svađama, sklonost tučnjavama, otimanje djevojaka i

pokojnikom su naricale supruga, majka i sestra, a neke su sredine pozivale profesionalnu narikaču. Društvena i psihološka funkcija naricanja dominiraju u 19. stoljeću. U 20. stoljeću javno je naricanje zabranjeno. (Marošević 2005: 41–45)

razbojnički život odmetnika. Budući da je mladenka sa Skitače, iz labinskoga područja, pripovjedač objektivno uspoređuje mentalitet, poslove i nošnju Rakljanaca i Labinjana:

Labinjani su bili starosjedioci, sedam, osam stotina godina na kršu prije Rakljanaca, Rakljanci su bili mletački doseljenici, prebjezi i uskoci, skoro svi iz 17. vijeka. Drukčiji im je bio život, druge naravi, druga nošnja, drugi govor. I fizički su se razlikovali. Rakljanci visoki, kršni ratari i svaštari, u dugačkim na albansku tijesnim bijelim hlačama, benavrekama, u obojcima i opancima, sa izvezenim košuljama i ukrašenim kaputima, Labinjani omaleni, skromni ovčari i mornari, u kratkim širokim hlačama do koljena i visokim bijelim bječvama. Rakljanci (...) hvalisavi, ponosni, svadljivi, užasne fizičke snage, osvetoljubivi, gostoprимljivi, razuzdani i raspjevani. Labinjani tihi, radini, štedljivi, škrti, blagi, plašljivi. Labinjani su zvali Rakljance Vlasima, za njih je cio taj kraj od Raše preko Kanfanara do Tinjana i Poreča bila divlja, neodmjerena, nedisciplinirana, polurazbojnička Vlašija. (...) (Balota 1983: 61–62)

Pripovjedačev pristup *mutnoj* povijesti u otklonu je od žanra kronike. Sumnja u sigurnost povijesne istine bliska je poetici novoga povijesnoga romana, koji u poraću još nije mogao biti teorijski osviješten, no u praksi nekih književnika već se začinjala njegova klica. Poimanjem povijesti kao neteleološke i ponovljive Balota je blizak Viktoru Caru Eminu, u čijoj je *Danuncijadi* – prvome povijesnome romanu u poratnoj hrvatskoj književnosti, objavljenome 1946. kao i *Tijesna zemlja* – “politički segment ‘onečistio’ povijesnu projekciju, nedvojbeno ukazujući na karakter neuzoritosti takva modela povijesti” (Milanja 1994: 106). To je potvrda da se Balotin roman uklapao u ozračje vremena u kojemu je objavljen.

Nesigurnost znanja o prošlosti proteže se od obiteljske loze na seoski rod, narod, a onda i sve narode svijeta. Stoga je sudbina rakljanske zajednice tek dio nemirnih povijesnih kretanja:

Jadno je naše školsko znanje o nama. (...) Križanje krvi je najintimnija tajna ljudska, i tko može nešto pouzdano da kaže o čistoći krvi ne jednoga naroda, ne plemena, ni sela, nego jednog malog seoskog roda? Ljudi su se kroz stoljeća kretali, borili, otimali žene, silovali, kretali su se duž rijeka, plovili su morima, pristajali i odlazili, napredovali su po dolinama, povlačili su se, miješali i križali neprestano. Romani, Germani, Huni, Mongoli, Turci, Grci, Saraceni, Feničani, Židovi, Goti, Štajerci, Venecijanci, Francuzi i drugi prije njih i s njima i poslije

njih išli su po ovim istim putevima po kojima hodamo mi danas, (...) križali se, plodili, umirali, ostavljajući tragove iza sebe i ti tragovi žive danas u nama. (...) (Balota 1983: 63)

#### **B) OPISI NARODNIH OBIČAJA I NAČINA ŽIVOTA**

Opis svadbe uključuje stihove svadbene pjesme i dijalog prosaca koji dolaze po djevojku, izvođenje prerusene starije žene, odlazak s mladenkom u crkvu, a potom u njezinu kuću. Pripovjedač realistički opisuje kućicu dodajući pojedinosti o namještaju i Martininu mirazu:

Mala prostorija s ognjištem do vrata, dvije postelje uza zid, bez poda i kamenih ploča, sa zemljanom žarom za vodu u uglu, malim prozorom prema vrtlu, bez stakla, brzo se napunila. Prostrti stolovi, pozajmljeni iz drugih kuća, složeni jedan do drugoga primiše svatove. Fonovići su bili zaklali ovcu, Martina je mogla da odvede u Gašpićeve još dvije ovce i dvije vreće vlastite vune (...) Iako im je pod nogama bila zemlja (...) i krov je bio slamnati, kuća je izazivala osjećaj čistoće i reda. (...) (Balota 1983: 66)

Opisan je i ukopni običaj kada Rakljani pokapaju staroga Tonu uz glagoljašku pjesmu "Gnjivan sudac". Latinske je tercine, kaže pripovjedač, nekada davno preveo neki istarski ili dalmatinski svećenik. Blizina smrti utječe na jedinstvenost kolektiva:

Pjeva puk, pjeva dvorište, pjeva selo. Veličanstvena, prosta i lijepa stara pjesma koja u smrti sjedinjava ljude i čini opet ono što su uvijek bili, jedan sudbinom vezan tijesan kolektiv. Svima i svakome, bogatu i siromahu, pjeva selo jednaku pjesmu (...) Pjesma koja živi vjekovima, dulja od pojedinaca, rodova i koljena, trajnija od kraljevstava i carstava, duža od ugovora i granica. (...) (Balota 1983: 137)

#### **C) KOMENTARI O NARAVI LIKOVA I SEOSKOGA KOLEKTIVA U KONTEKSTU GOSPODARSKIH PROMJENA**

Prateći silaznu putanju Markove obitelji, načete smrću djece i siromaštvom, pripovjedač se paralelno osvrće i na Markova brata Ivu, koji u želji da se izdigne iz položaja seljaka na neki način to i ostaje zbog naivnosti pred građanima, kojima nije dorastao ni podrijetlom ni obrazovanjem. Balotin bezdušni mehanizam gradske uprave, nedo-



kućiv čovjeku sa sela, podsjetio je Ivanišina (1998: 150) na Krležine zagorske seljake u zbirci novela *Hrvatski bog Mars*. Ive naivno doživljava ljubaznost gradske gospode, ne videći što stoji iza nje:

(...) on nije uviđao da oni nisu tako ljubazni samo prema njemu, da on nije jedina ni najbolja njihova mušterija i da stupanj ljubaznosti spram njega ovisi o stupnju koristi koju on njima donosi. On je znao da tu u gradu, između trgovačkih kuća Vodnjana, između advokata, suda, vlasti, postoji jedna svemoćna makina, koja bi ga lako zdrobila, kad bi joj se usprotivio (...) Ali on nije mogao procijeniti da se cijela ta makina može u jednome trenutku okrenuti proti njemu, ne zato što je on nije slušao, nego zato što takav zaokret ima da donese nekome u gradu, trgovcu i advokatu neke koristi. (...) Nije Ive razumio ni to da je grad, s pomoću koga hoće da se popne, izrastao iz jedne stare civilizacije u koju on i svi drugi spekulanti slični njemu, iz svih sela vezanih uz grad, neće drukčije ući nego u svojstvu stražara, čuvara i slugu. (Balota 1983: 91–92)

Međutim, ako bi i bio zadnji u gradu, Ive je prvi u selu i zarađuje iskorištavanjem seljaka, koji u nevolji prodaju zemlju. Sagradio je kuću po uzoru na one u gradu, ali je ružna, ograđena visokim zidovima. Bogatstvo stečeno gaženjem drugih nije mu donijelo radost:

Uza sve uspjehe, on je neprestano čuo u sebi tupu neku bol, i kad bi vidio brata, snahu i sinovca kako složno beru masline, promatrao Martinu, kako je čvrsto stegla rubac oko glave preko ušiju, (...) on je bratu zavidio. Zavidio mu je na miru, na radu, na tihoj ženi koja je onako povezana kao djevojčica pristala, iako u ušima više nema zlatnih špingula, na sinovcu koji pjeva i preko zida zadirkuje djevojke što prolaze brzim hodom putem, a vjetar im nosi krila široke carze. (Balota 1983: 253–254)

Radni moral Markove obitelji u skladu je s kolektivnim redom. Kratkom maksimum pripovjedač univerzalizira život lokalne zajednice, tvrdeći da su trenuci mira rijetki i u svijetu:

Malo je sreće u svijetu, jer je malo mira. Ali od mira što ga ima među ljudima, selo je imalo svoj dio. Mir je dolazio od posijanog žita, od posađene loze, od ograđenog vrta, (...) od spremljenog sijena. Radom se savlađivala briga, mir je bilo svako zadovoljstvo nad svladanom brigom. (...) (Balota 1983: 254)

Prodor robno-novčane privrede na selo poništava danu riječ (*besidu*) kao temelj sklapanja poslova i trgovanja. *Račun* ulazi u svakodnevni leksik. Martina i susjeda Paškva Bendekovica smatraju da je novac ljudima odnio dušu. Pripovjedač njihov razgovor zaokružuje komentarom o svjetskim industrijskim promjenama, kojima će neminovno podleći i njihova sredina:

– Šoldi su zator, moja Martina, zator – ponovi Bendekovica. – Oni te svit zatrti. Račun misto duše, šoldi misto srca, ovi današnji svit kako da ni više ljudski. (...) Dobro misli Paškva Bendekovica. Ali ona ne zna (...) da tamo negdje u svijetu već uvelike tutnji industrijska makina koja melje pod sobom dobre misli svih Paškva i Martina (...) (Balota 1983: 270–271)

Nepisani zakon uz *besidu* uključuje i solidarnost, no prevelik gubitak pojedinca selo ne može nadoknaditi: “Kad uginu seljaku jedina dva goveda, onda je to prekoračenje granice mogućnosti, onda je to strmoglavljivanje. (...)” (Balota 1983: 335). Nakon što Marko ostane bez volova, pripovjedač tvrdi da zbog gospodarskih promjena nema povratka na stari život:

Tamo daleko negdje, u ogromnim gradovima (...), u uredima velikih radionica, gdje klopavaju strojevi, neki ljudi što računaju novčane zarade, ljudi koje ti ne poznaješ i ništa o njima ne znaš i koji ne znadu ni za tebe, ni za tvoje selo, ni za tvoj kraj, ti nepoznati daleki ljudi odlučili su da si ti nepotreban kao seljak i svi drugi seljaci slični tebi i da svih vas, (...) nepotrebnih sada, ima nestati. (...) Nikad više neće goveda zamukati u Gašpićevim stajama. Nikad više. (Balota 1983: 338–339)

Pripovjedačeva prolepsa najavljuje ulazak kapitala na selo. Perifraza “Nikad više neće goveda zamukati u Gašpićevim stajama” upozorava da do obnove staroga načina života neće doći.

Općenito se može govoriti o pripovjedačevim *dokumentarnim komentarima* o povijesti, običajima i mentalitetu istarskoga sela te o *subjektivnim komentarima*, kojima iskazuje sućut prema mucu siromašnih likova, ali i bogatašu Ivi, koji je novcem htio nadoknaditi nepoznavanje širega svijeta, gubitak vlastite etike i nedostatak obrazovanja.

## OPISI PRIRODE

### A) UTJECAJ GODIŠNJIH DOBA, VEGETACIJE I RELJEFA NA POSLOVE U PRIRODI

Opisujući prirodu u svim godišnjim dobima, pripovjedač ističe kako ona svojim oblicima tjera seljake na odabir različitih poslova. Prikazuje ju i u panoramskoj slici kao, primjerice, na početku petoga poglavlja. Uporabom deminutiva i augmentativa ritmički naglašava kontraste njezinih krajolika, a poznavanjem različitih vrsta drveća podsjeća na opis šume Josipa Kozarca:

Istarska zemlja zanosi svojom raznovrsnošću. Divlja i pitoma u isti mah, tu gola i kamenita, tamo zelena i šumovita, na sjeveru i istoku visoka gola brda, na jugu i zapadu plodne kosine crvene zemlje. (...) Brda i brdašca, njive i njivice, doline i doci, drage i dražice, glavice i dubine, vrhovi i ograde, jame i jamine, požarine, paleži i prisike, polja i poljica, vrtli i vrtlići, brajde i brajdice, strnine i lokvine – kako je narod nazvao dijelove sela, polja, šuma i pašnjaka, na kojima živi – sve se to niže jedno do drugoga. (...) Svaka njiva je drukčija, svaka šuma i šumica sastavljena od drugoga drveta, u jednoj šumici svo je drveće ispremi-ješano: dubovi, jasenovi, grabrovi, smrike, drinak, klen, cer. (...) Dapače je i zemlja drukčija, na jugu i zapadu crvena, u sredini i na sjeveru bijela, na istoku opet crvena. (Balota 1983: 71)

Dok reljef i vegetacija nude raznolikost, istarski kamen svemu daje jedinstven ton. Pripovjedač to ističe ponavljanjem imenice *kamen* i pridjeva *kamenit*, što je suprotno dinamici prethodnoga opisa:

Sve su kuće od kamena, kamenite su staje i dvorovi, kameniti su zidovi na dvorištima, crkve su kamenite i kamenom popločane, oltari su od kamena, groblje je ograđeno kamenitim zidom i puno je kamenitih spomenika. (...) (Balota 1983: 71)

Nasuprot lirskima, javljaju se opisi koji ističu korist što je ljudi imaju od prirode. To podsjeća na Kozarčevo prepletanje subjektivnoga i racionalnoga opisa slavonske šume. Kao primjer može se navesti opis šume u Primu, podijeljene Rakljancima na jednake dijelove:

(...) šuma je bila inače jednaka, sve mediteranska tanka bršuda, planika i metlika, poneka tanka divlja javorika među njima. Šuma samo za ogrjev i vino-

gradske koce i pašu. (...) Gašpićevi dijelovi nalazili su se na samome moru, na strmim, dolje nepristupačnim obroncima. Podjela šume imala je tu dobru stranu da je svaki mogao da siječe svoj dio, da štedi mladice, da proređuje oprezno i razumno. (...) (Balota 1983: 76)

Opis suše podsjeća na Nazorovu pripovijetku "Voda", što je već zapazio Ivanišin (1998: 149). Izostanak kiše ujesen i blaga zima onemogućili su urod i voda je ljeti presušila u izvorima:

Uzalud su išle procesije za kišu, uzalud su zvonile litanije pustim izgorenim putevima, kiše nije bilo. (...)

Jesen je dolazila žalosna i donosila samo brige. Kukuruz i krumpira bilo je manje nego što je posađeno s proljeća u zemlju, pšenice i ozimca malo više. Ljudi su se vukli očajni i obezglavljeni. (...)

Župan i pop pisali su općini, općina na kotar, tražeći pomoć u hrani za zimu i sjeme za novu sjetvu. (...)

Seljaci su se povlačili u sebe, utučeni i nepovjerljivi. (...) Rodovi su se zbližavali, daleka srodstva obnavljala, ljudi su kao preplašene zvijeri tražili zaklonište u starom brlogu. (...) (Balota 1983: 126–127)

Strah koji se uvukao u ljude lirski se predočava sintaktičkim sredstvima: a) paralelizmima predikatnoga proširka koji upućuju na rezignaciju ("Jesen je dolazila *žalosna*..."; "Ljudi su se vukli *očajni i obezglavljeni*."; "Seljaci su se povlačili u sebe, *utučeni i nepovjerljivi*."; b) ponavljanjima ("Uzalud su išle procesije za kišu, *uzalud* su zvonile litanije..."); c) asindetskim nizanjem ("Rodovi su se zbližavali, daleka srodstva obnavljala, ljudi su kao preplašene zvijeri tražili zaklonište u starom brlogu."). Posljednja rečenica sadrži metaforu *preplašenih zvijeri*, kojima su ljudi nalikovali nakon dugotrajne nestašice vode, te metaforu *staroga brloga*, koja upućuje na ishodišne obitelji i obnavljanje rodbinskih odnosa.

## B) PRIRODA IZ TONINE DJEČJE VIZURE

Optimističnu sliku prirode pružaju kretanja maloga Tone. Ikavski refleksi jata u imenima ptica (*biloguze*) i grmova (*smrika*, *drinak*) te anaforička ponavljanja daju opisu blagost sukladnu dobu djetinjstva, no završetak otkriva i dječju okrutnu stranu jer Tone lovi ptice:

Kretao se na suncu, po mirisnim sjenokošama, između tajanstvenih vječno zelenih smrika, pronalazio je gnijezda ptica, doznao da se češljugari gnijezde u

brazdi, među žitom, da se biloguze gnijezde u zidovima, ponajradije po starim osamljenim ovčjim dvorovima, da se gnijezda brajdarića mogu pronaći na zelenim štricama vinograda, da kosovi savijaju gnijezda u gustim drinkovima, na smrikama i na nevisokim dubovima. Svako gnijezdo se lako nađe kad se hoda kroz smrike, uz put, ili kroz vinograd. (...) Kad se gnijezdo nađe, može se posjećivati i čekati dok se mladi izležu. Kad se ptići izležu, bivaju goli, sa nekim rijetkim dlakama, pa se polako obuku u perja i poslije sasvim. (...) A stara donosi u kljunu muhe, crve i kao mati dijete pita male. Onda treba paziti kad mali počnu da lete, jer se tada mogu najlakše uhvatiti. (Balota 1983: 167–168)

Ozračje radosti u prirodi povezano je s plodovima jeseni. Tone sudjeluje u berbi grožđa, ali iskorištava i prigodu za igru. Opis izrade kola od kukuruzovine iznesen je iz njegove vizure:

Kad se nazobao, Tone je od svježe kukuruzovine pravo vozić. Razreže stabliku na ravne dijelove, spoji dva dijela u križ i veže naokolo venkom<sup>29</sup>, zatim umeće u prazna mjesta platice. Tako jedno po jedno, četiri kola. Kola pričvrsti žbicom uz osi, napravi štramice, stupce i timun i vozić je gotov. (...) (Balota 1983: 177)

### **C) PRIRODA I DUHOVNOST**

Priroda ima i duhovnu dimenziju. Nakon smrti Markovih roditelja Martina sve češće vidi mrtve, što je posljedica utjecaja narodnih vjerovanja o prekogrobnome životu:

Ali mrtvi ne žive samo u nama, oni su svuda oko nas. Oni se javljaju u šuštanju lišća na stablima, u lelujanju klasja na njivama, u mirisu trave na sjenokošama, u lomljenju mora o litice, u glasovima ptica, u iznenadnom skoku ribe na mrtvoj površini mora. (Balota 1983: 208)

### **D) OPISI KRAJOLIKA KAO NAJAVA SMRTI, ALI I OBNOVE ŽIVOTA**

Priroda se povezuje i sa skorom smrću staroga Tone, koji posljednji put obilazi svoju zemlju. Taj je opis osobito lirski zbog metafore umiranja (*tihi, umirajući akordi seljakove pjesme radu*) i simbolične pojave kukavice, koja određuje čovjekovo vrijeme života:

<sup>29</sup> Riječ *venka* odnosi se na vrbu (Balota 1983: 390).

Njegova odlaženja na Vrh na proljeće i u ljeto bili su zadnji, tihi, umirajući akordi seljakove pjesme radu. (...) S Vrh se pružao vidik na školjave, kamenite njive Gašpićeve (...), na selo, na glavice obrasle šumom oko sela, na vinograde. U grmlju su pretali kosovi, iz Ograde se čula kukavica. (...) I dok bi kukavica kukala, on bi stao, slušao i brojio kukanja, kao nekad kao dijete. Koliko kukanja čovjek nabroji, toliko će godina živjeti. Broji Tone do deset, pa se onda sjeti da on ne želi živjeti i prestane brojiti. (Balota 1983: 129)

Nakon Tonine uslijedila je i smrt Markovih kćeri u epidemiji dječjih umiranja, no nužda preživljavanja pritislula je odrasle. Proljetna priroda svjedoči o obnovi života:

Mendule su procvale i ocvale, livade su se zazelenile, zemlja zasićena vlagom, puštala je nove životne sokove. Pak su procvjetale trešnje i trava počela da niče na grobovima. Nade su se rađale, nade jače od tuge. (Balota 1983: 143)

Kada Marko umre, iza njega ostaje mlad vinograd koji je počeo saditi na korist sina Tone i budućih unuka. Loza simbolizira trajnost obitelji – smjenu naraštaja i obnovu života:

Svake godine obnavlja se tako loza i svake godine samo jedna glava, jedna mladica donosi rod. Donese rod i uquine, odsijeku je, izgore, ispeku o Uskrsu jagnje na njoj. (...) Život je obnavlja uvijek novom glavom, uvijek svježom i neiskorištenom. Po prirodi. Po zakonu. (...)

Lijepi proljetni dan. (...) U brajdama pet radnika pomaže Toni Gašpiću. On će im rad odraditi istim radom. (...) Sve je isto kao uvijek, samo nema Marka koji je lozu posadio, prvi je okopavao i naoravao i prvi vezivao. Nestalo ga je iz života naglo kao one glave s loze što je lani rodila a ovoga proljeća izgorjela. (...)

Pred sumrak bili su redovi uređeni, povezani i očišćeni. Nove mladice su bile spremne da prime svježe sokove iz starih korijena. (Balota 1983: 355–357)

Opisi prirode imaju višeslojnu ulogu: himna su pripovjedača istarskom zavičaju, upućuju na dane oskudice, ali i obilja, svjedoče o skoroj smrti i obnovi naraštaja, a imaju i duhovnu dimenziju zbog vjerovanja da duše mrtvih ne odlaze iz nekadašnjih obitavališta. Stoga valja reći da i oni svjedoče o drami ljudskoga života i nekada snažnoj vezi čovjeka i prirode.

## ZAKLJUČAK

Gospodarska problematika romana prepleće se s obiteljskom genealogijom, u kojoj dominira odrastanje maloga Tone. Njegova su zapažanja skrivene reminiscencije pripovjedača na vlastito djetinjstvo, stoga naivna didaktičnost u pripovjedačevoj psihonaraciji ima funkciju prenošenja dječjega doživljaja seoskoga života. U dijalozima i različitim postupcima u prikazu svijesti likova stvara se živ mikrokozmos istarskoga sela. Autorski esejistički pasaži, potvrđeni i pripovijedanjem, daju opis nastambi, seljačkih poslova i narodnih običaja, prikaz povijesti rakljanskih doseljenika i njihova stjecanja imanja krađom i pljačkom<sup>30</sup> te ekonomskoga prevrata u kojemu se naturalno gospodarstvo zamjenjuje robno-novčanim. Etnološka građa svjedoči o zavičajnosti i mentalitetu seoskoga kolektiva, ali kada je iznesena dječjim diskursom, upućuje na daleku, mitsku prošlost roda.

Valja nam raspraviti o Bratulićevu (1998: 159) stavu da je roman “pučka, jednostrana, pomalo idealizirana i plošna storija o seljacima”. Idealizacija sela potječe od maloga Tone, no pripovjedač je ruši na više razina: 1. razotkriva Ivinu naivnost pred gradskom gospodom jer bogatstvo bivšem seljaku nije dovoljno da konkurira u gradu, nego mu je potrebno i obrazovanje i iskustvo gradske komunikacije; 2. pripovijeda o nemogućnosti preživljavanja od zemljoradnje, burnoj krvi rakljanskih doseljenika i prvobitnoj akumulaciji kapitala pljačkom i ubojstvima; 3. ističe da se poštenim radom jedva spaja kraj s krajem, pa čak ni to, no s druge strane ni grabež ne prolazi nekažnjeno, stoga, kako god se uzme, mali je čovjek uvijek na gubitku. O idealizaciji se može govoriti samo iz vizure Tone kao dječaka, Markovih sjećanja na djetinjstvo, sjećanja njegova oca na doba kada novac u selu nije igrao nikakvu ulogu, a zemlje je bilo dovoljno za sve, te u smislu ostataka dostojanstva težačkoga posla spram “lakodelaca” trgovaca i vozača kola. Ni Balotinu nostalgiju za zavičajem ne bismo mogli nazvati idealizacijom jer je vrijeme boljega života utemeljena na zemljoradnji došlo u krizu još za života njegova pradjeda, stoga je njegovo žaljenje za zemljom zapravo suosjećanje s precima, koji su sve potrepštine proizvodili sami, pa ih je nov način gospodarstva odvojio od samostalnosti na koju su bili navikli i s njom povezivali svoj ponos, bitak i obiteljsko ime. *Tijesna zemlja* roman je o tragediji istarskoga seljaka na prijelomu iz naturalne u robno-novčanu privredu, univerzalan po tomu što se poštenje ne nagrađuje, grabež nema sretan ishod i život je u svakome slučaju težak. Slike narodnih običaja i težačkih poslova nisu lišene svijesti da ni među seljacima nisu svi

<sup>30</sup> U iznošenju negativnih pojava iz zavičajne povijesti Biletić (2012: 148) prepoznaje piščevu samokritičnost.

jednaki, stoga idealno ostaje u prostoru djetinjstva. Plošnost u odnosu na grad kao izvor gospodarskih i moralnih zala naslijeđena je od književnosti realizma (Ante Kovačića, Eugena Kumičića, Josipa Kozarca). Međutim, ovo nije roman o gradu i ne treba mu predbacivati izostanak intelektualnoga pristupa jer pripovjedač njegovoj problematici ne pristupa alatom obrazovanja (iako ono dolazi do izražaja u esejističkim dionicama), nego kao nekadašnji sudionik toga života. Kroz svijest likova prelamaju se geografske, povijesne i gospodarske okolnosti. Čak i usputni likovi radnika u kamenolomu ocrtani su nekom bitnom osobinom: Jure Matesina nije osobito pametan, ali je marljiv te uzima za ženu ostavljenu trudnu Maru; Jakov Šikula robijao je zbog sudjelovanja u tučnjavi, a potom je postao uravnotežen radnik; stari Martin Pudin zaposli Tonu i prenosi mu vrijednosti rada. Kada je u pitanju moguća očeva idealizacija Marka u odnosu na Ivu, valja reći da je on razumio obojicu. Ivine je planove smatrao probitačnijima, ali je cijenio Markov pošten rad i ljubav prema zemlji. Nijedan način života nije prikazan kao idealan, a životna se tragika očituje u nemogućnosti življenja od poštena rada i u spoznaji o promašenosti života čiji je cilj bogatstvo i moć. Selo je do gospodarskoga obrata bilo dovoljno samo sebi, neovisno u proizvodnji hrane i ostalih potreština. Zato i jest prikazan njegov mikrokozmos uoči sloma.

## LITERATURA

- ARAMBAŠIN, Tatjana. 1998. "O stožernim temama književna djela Mije Mirkovića – Mate Balote". *Književno djelo Mate Balote. O 100. obljetnici rođenja i 35. obljetnici pišćeve smrti te uz 60. obljetnicu prvoga izdanja Dragog kamena*. Zagreb: Matica hrvatska: 205–233.
- BAGIĆ, Krešimir. 2012. *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
- BALOTA, Mate. 1983. *Tijesna zemlja*. Pula: Istarska naklada.
- BELAJ, Vitomir. 1998. *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*. Zagreb: Golden marketing.
- BILETIĆ, Boris. 2012. *Istarski pisci i obzori. Regionalizam, identitet i hrvatska književnost Istre pod fašizmom*. Zagreb: Alfa.
- BRATULIĆ, Josip. 1998. "Između znanosti i umjetnosti: Mirkovićeve slika Matije Vlačića Ilirika". *Književno djelo Mate Balote. O 100. obljetnici rođenja i 35. obljetnici pišćeve smrti te uz 60. obljetnicu prvoga izdanja Dragog kamena*. Zagreb: Matica hrvatska: 153–164.
- FRANIČEVIĆ, Marin. 1998. "Istarski bard i hrvatski pjesnik Mate Balota". *Književno*



- djelo Mate Balote. O 100. obljetnici rođenja i 35. obljetnici piščeve smrti te uz 60. obljetnicu prvoga izdanja Dragog kamena.* Zagreb: Matica hrvatska: 27–38.
- GRDEŠIĆ, Maša. 2015. *Uvod u naratologiju.* Zagreb: Leykam international.
- HEIDEGGER, Martin. 2006. *Il concetto di tempo.* A cura di Franco Volpi. Milano: Adelphi edizioni.
- IVANIŠIN, Nikola. 1998. "Fenomen proze Mate Balote (*Tijesna zemlja*)". *Književno djelo Mate Balote. O 100. obljetnici rođenja i 35. obljetnici piščeve smrti te uz 60. obljetnicu prvoga izdanja Dragog kamena.* Zagreb: Matica hrvatska: 137–151.
- IVEZIĆ, Ljubica. 1998. "Pokušaj valorizacije 'Tijesne zemlje' Mate Balote". *Književno djelo Mate Balote. O 100. obljetnici rođenja i 35. obljetnici piščeve smrti te uz 60. obljetnicu prvoga izdanja Dragog kamena.* Zagreb: Matica hrvatska: 117–135.
- MAROŠEVIĆ, Grozdana. 2005. "Naricanje u Hrvatskoj u povijesnom kontekstu". *Narodna umjetnost* 42, 2: 39–48.
- MILANJA, Cvjetko. 1996. *Hrvatski roman: 1945-1990. Nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse.* Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta.
- MILIČEVIĆ, Josip. 1998. "Narodni život i običaji u djelima Mate Balote". *Književno djelo Mate Balote. O 100. obljetnici rođenja i 35. obljetnici piščeve smrti te uz 60. obljetnicu prvoga izdanja Dragog kamena.* Zagreb: Matica hrvatska: 195–202.
- PERIĆ, Boris i Tomislav PLETENAC. 2008. *Fantastična bića Istre i Kvarnera.* Vuković & Runjić: Zagreb.
- PERUŠKO, Tone. 1983. "Iz literature o 'Tijesnoj zemlji'". Mate Balota. *Tijesna zemlja*, 369. Pula: Istarska naklada.

## MREŽNI IZVOR

*Hrvatski jezični portal.* URL: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=main> (30. kolovoza 2017).

*THE LITERARY FORMING OF ECONOMIC PROBLEMS IN THE NOVEL  
THE NARROW LAND BY MATE BALOTA*

The economic problems of Balota's novel *The Narrow Land* are an integral part of life in the author's native village in the last decades of the 19<sup>th</sup> century, when the natural exchange gives way to the money economy. The motifs of land, grapes and olives are not only the symbols of survival but also the durability of family generations. An individual who grew up with tradition identifies his being with work on the land – stingy, but only safe property. However, along with founding new families, the land becomes smaller and smaller, so tilling the land is complemented by other, in the peasants' eyes, less reputable jobs: pottery, maritime affairs, and trade. Starting from the attitude that the novel is not a prose illustration of the writer's scientific economic ideas, but an artistic text, the paper considers narrative techniques in literary forming of economic problems: the lyricised *narrated monologues of adult characters* on their plans of survival or enrichment; the *narrator's psycho-narration with a child-focaliser* on folk beliefs and the rural way of work and life; the *contrastive characterisation of the characters* as an example of opposite attitudes towards work and gaining wealth; the *narrator's comments* on the history of Rakalj's settlers and the negative influences of money on the individual and rural collective ethics; the *descriptions* of nature as a well of life and *dialogues* as the indicators of interpersonal relationships and ways of life.

**KEYWORDS:**

*Mate Balota, literary features, narrative techniques, a "peasant" novel*

